

УДК 130.2:316
DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.3.2018.147210>

Гоцалюк Алла Анатоліївна
доктор філософських наук, доцент
доцент кафедри культурно-дозвілєвої діяльності
Київського національного університету
культури і мистецтв
goz_pravo@ukr.net
ORCID 0000-0002-5171-536X

ІНТЕРЕС ЯК ФАКТОР САМООРГАНІЗАЦІЇ КУЛЬТУРИ

Метою роботи є визначення інтересу як фактору самоорганізації культури. **Методологія дослідження** полягає у використанні діалектичного та аналітичного методів для вивчення самоорганізації культури та її факторів, зокрема інтересу; функціонально-інструментальний – з метою вивчення інтересу як внутрішнього чинника складної соціальної системи та його впливу на культуру. **Наукова новизна** полягає у тому, що уперше досліджено питання впливу інтересу на самоорганізацію та саморозвиток культури. **Висновки.** У результаті дослідження можна дійти висновку, що сутність інтересу як фактору самоорганізації культури полягає і в суб'єктивному (внутрішньому) ставленні індивіда до цінності феномену культури і об'єктивному сприйнятті соціумом фактору творчого устрою сучасної цивілізації, що впливає (тисне) на суб'єктивне ставлення індивіда. Встановлено, що інтерес до культури виступає як реальний чинник її саморозвитку, як підґрунтя соціально активних дій, основу яких складають мотиви, потреби, відношення індивіда, соціальних груп до культурного середовища як чогось цінного та необхідного. Визначено, що одним із важливих інтересів сучасної людини є культурний цивілізаційний комфорт, тобто система різнопланових вигод (духовних, матеріальних), за яких індивід чи окремий соціум розвивається гармонійно, збалансовано.

Ключові слова: культура; самоорганізація; самоорганізація культури; інтерес; соціальна група; культурний цивілізаційний комфорт.

Гоцалюк Алла Анатоліївна, доктор філософських наук, доцент, доцент кафедри культурно-дозвілєвої діяльності Київського національного університету культури і мистецтв

Интерес как фактор самоорганизации культуры

Целью работы является определение интереса как фактора самоорганизации культуры. **Методология** исследования заключается в использовании диалектического и аналитического методов для изучения самоорганизации культуры и ее факторов, в частности интереса; функционально-инструментальный – с целью изучения интереса как внутреннего фактора сложной социальной системы и его влияния на культуру. **Научная новизна** заключается в том, что впервые исследован вопрос влияния интереса на самоорганизацию и саморазвитие культуры. **Выводы.** В результате исследования сделан вывод, что сущность интереса как фактора самоорганизации культуры заключается и в субъективном (внутреннем) отношении индивида к ценности феномена культуры и объективном восприятии социумом фактора творческого устройства современной цивилизации, влияет (давит) на субъективное отношение индивида. Установлено, что интерес к культуре выступает как реальный фактор ее саморазвития, как почва для социально активных действий, основу которых составляют мотивы, потребности, отношение индивида, социальных групп к культурной среде как чего-то ценного и необходимого. Определено, что одним из важных интересов современного человека является культурный цивилизационный комфорт, то есть система разноплановых выгод (духовных, материальных), при которых индивид или отдельный социум развивается гармонично, сбалансировано.

Ключевые слова: культура; самоорганизация; самоорганизация культуры; интерес; социальная группа; культурный цивилизационный комфорт.

Gotsaliuk Alla, Doctor of Philosophy, Associate Professor, professor of cultural and leisure activities Kyiv National University of Culture and Arts

Interest as a factor of self-organization of culture

The purpose of the article is to identify interest as a factor in the self-organization of culture. **The methodology** of the research is to use dialectical and analytical methods for studying the self-organization of culture and its elements, in particular, interest; functional-instrumental - to examine the benefit as an internal factor of a complex social system and its impact on culture. **Scientific novelty** consists in the fact that for the first time the questions of an influence of interest on self-organization and self-development of culture are investigated. **Conclusions.** As a result of the study, it was concluded that the essence of interest as a factor in the self-organization of culture lies in the subjective (internal) attitude of the individual to the value of the phenomenon of culture and the objective perception of society by the factor of the creative system of modern civilization, which affects (pushes) on subjective the attitude of the individual. It is established that interest in culture acts as a real factor of its self-development, as the basis of socially active actions, the basis of which are the motives, needs, attitudes of the individual, social groups to the cultural environment as something worth, valuable, necessary. It is determined that one of the essential interests of a modern person is the cultural civilization comfort, that is, the system of diverse benefits (spiritual, material), in which the individual or individual society develops harmoniously, balanced.

Key words: culture; self-organization; self-organization of culture; interest; social group; cultural civilization comfort.

Актуальність теми дослідження. Питання багатостороннього функціонування культури може визначитися за допомогою впливу як зовнішніх, так внутрішніх чинників, тому сучасна наука, вивчаючи питання складних систем, усе частіше звертається до синергетики – науки про самоорганізацію. Синергетичний підхід сприяє вивченню рушійних сил та факторів розвитку, що найбільш оптимально синхронізується з дослідженням механізмів соціокультурної динаміки, їх впливу на сучасне глобалізоване суспільство. Ендогенні чинники розвитку культури мають не менш значний вплив ніж зовнішні стимули та подразники. Культура як система певних вартісно-змістових норм містить внутрішні елементи, що приводять до її самоорганізації та саморозвитку.

Одним з внутрішніх каталізаторів культури є інтерес індивіда та/або соціальних груп до певних нововведень або ж процесу та результату створення культурних об'єктів. Інтерес суб'єкта може виражатися у прояві ним цікавості до певного культурного надбання, результатів чужого творчого пошуку або ж самостворення певного культурного простору чи матеріального об'єкту.

Метою роботи є визначення інтересу як фактору самоорганізації культури.

Аналіз досліджень і публікацій. Перші відомості щодо наукового вжитку дефініції "самоорганізація" пов'язані з працею англійського кібернетика Уільяма Росса Ешбі 1947 року [1]. Оскільки, поняття самоорганізації має міждисциплінарний характер, то слід зазначити і праці відомого вченого Стюарта Кауфмана, зокрема його книгу «Вдома у Всесвіті: пошук законів самоорганізації та складності», яка описує концепцію самоорганізації: спонтанне виникнення порядку, яке широко спостерігається у всій природі [2]. З українських вчених питання синергетики у культурі присвятили праці Ю. Богуцький [3], П. Герчанівська [4], А. Свідзинський [5] та ін. Однак питання внутрішніх чинників самоорганізації культури не набуло достатнього висвітлення.

Виклад основного матеріалу. Уся неоднозначність проблеми полягає у тому, що інтерес як складна категорія, має як позитивні, так і негативні екстремалії. Тому дослідження самоорганізації культури не можливе без розуміння амбівалентної ролі інтересу. Вивчення самоорганізації української культури, факторів і чинників, які впливають на неї, сприятиме формування комплексного бачення ролі культури у сучасному світі, що глобалізується.

Крістіан Фукс зазначає: «Глобалізація в діяхронічному розумінні означає виникнення нового, більш високого рівня самоорганізації під час фази нестабільності та сильних коливань... Глобалізація формується діалектикою змін і наступності: у ієрархії, що впливає з нещодавньої еволюції, існують як загальні аспекти глобалізації, так і аспекти, специфічні для кожного організаційного рівня» [6]. Видатний український мислитель А.Свідзинський, розглядав культуру як феномен самоорганізації ноосфери, яка є системою ідей, що їх породжує людський розум. Учений визначає означену дефініцію як процес самоорганізації, тобто процес творення нового, який охоплює артефакти культури. Процес самоорганізації, що починається в одній сфері буття, виходить за її межі і впливає на процеси в інших сферах людей між собою, а також людини з природою, власне все її буття у світі» [5]. Тому культура і є більш високим рівнем самоорганізації соціуму, а зміни у ній пов'язані з глобалізацією як певною ідеєю, інтересом індивіда.

До найскладніших соціоприродних систем належать загальнолюдська культура – так само, як будь-які типи локальної культури (етнонаціональна, екранна тощо). Високий ступінь складності цих систем обумовлений введенням суб'єкта як «компонента когнітивної активності» [7, 297].

У словнику української мови під дефініцією «інтерес» розуміють: увага до кого-, чого-небудь, зацікавлення кимось, чимось; цікавість, захоплення; вага, значення; те, що найбільше цікавить кого-небудь, що становить зміст чийхось думок і турбот; прагнення, потреби; те, що йде на користь кому-, чому-небудь, відповідає чийсь прагненням, потребам; користь, вигода, прибуток; діло, справа [8, 37].

Поль Анрі Гольбах зазначає, що кожна людина відповідно до своєї природи намагається задовольнити свої власні особистісні інтереси, саме в цьому виявляється самозбереження. Немає інших двигунів, інших мотивів діяльності, окрім власних інтересів [9, 311]. Тобто, видатний філософ вказує саме на внутрішню іпостась інтересу. Як бачимо, інтерес – це і внутрішнє відношення (ставлення) до якого-небудь явища, феномену, наприклад, до культури. Якщо індивід відчуває потребу у певних культурних надбаннях, то відповідно активізується його діяльність (відвідання виставки, музею тощо). Інтереси формуються певним культурним середовищем, в якому перебуває індивід. В. Щербина слушно вказує: «На формування особистості спричиняють вплив процеси у кіберкомунікативному середовищі, відбувається розширення горизонтів культурного спілкування великих мас людей на рівні повсякденності, формує нові виклики системна криза таких інститутів соціалізації як освіта і сімейно-родинні відносини» [10, 98].

Категорія «інтерес» – це і поняття в якому реалізується зв'язок між об'єктивними закономірностями і практичними діями індивіда. Дефініція «інтересу» допомагає визначити справжні причини індивідуальних та колективних вчинків, оскільки саме вона визначає напрями діяльності, потреби, мотиви, мету вчинків суб'єкта (-тів), культурну та соціальну поведінку. Про вплив внутрішніх чинників на поведінку індивіда А. Свідзинський зазначає таке: «Ідея – це усвідомлений, багатокомпонентний, але інтегральний, цілісний відгук людського мозку на впливи зовнішнього світу або на інші ідеї, які вже були присутні в розумі людини. Внаслідок цього відгуку формується уявлення про зазначений вплив, що

дозволяє адекватно відреагувати на нього, виробити оптимальну поведінку в нашому динамічному світі» [11, 33-34].

У той же час, відмінні якості індивідів урізноманітнюють культурні потреби та формують диференційовані інтереси видавалося б вихідців із однаковими культурними смаками певної соціальної групи. Така різноманітність культурних вподобань спричинена аспектами самоорганізації та саморозвитку особи.

Входження в культуру – це завжди акт вибору і отримання особистісного сенсу, акт самовизначення, акт творчості. Таким чином, культура і творчість нерозривно пов'язані: культура є характеристикою творчих сил і здібностей особистості, а творчість, у свою чергу, можлива тільки в культурі [13, 63]. З цього погляду без перебільшення можна стверджувати, що духовна діяльність є необхідним компонентом культури, оскільки «поза духовністю втрачає людяність» [14, 181]. Люди, які вважають, що самоорганізація є важливою темою в організаційному житті, розуміють, що самоорганізація є джерелом творчої новизни та узгодженості у складних системах [15].

Рушійною силою інтересу є потреба. Словник української мови вказує, що «потреба» – це необхідність у кому-, чому-небудь, що вимагає задоволення; потрібність; необхідність або бажання робити щось, діяти певним чином; умови, які змушують до чогось, спричиняють щось; необхідність або бажання робити щось, діяти певним чином; те, без чого не можна обійтись; вимоги, які необхідно задовольнити [8, 422]. Потреба формує інтерес, впливає на ставлення до певних культурних подій та на міжособистісне спілкування. Потреба викристалізовує, загострює бажання задовольнити інтерес, ніби здійснити мрію, зреалізувати своє захоплення.

Зміст інтересу визначається умовами життя людей та їхніх спільнот, місцем у системі суспільних відносин. Інтерес є реальною причиною соціальних дій, подій, звершень, що стоять за безпосередніми спонуканнями, мотивами, помислами, ідеями індивідів, соціальних груп чи спільнот, які беруть участь у цих діях [12, 406].

Інтерес до явища культури визначається багатьма об'єктивними чинниками: історико-соціальним етапом розвитку людства, темпами соціального розвитку, змінами навколишнього середовища.

Слушно зазначає Ю. Богуцький: «У наш час відбувається процес суспільної трансформації, спрямованої на формування інформаційного суспільства, що має нову, комунікативну, основу. Це, у свою чергу, потребує формування нових засад організаційної діяльності в галузі культурного життя – таких, що будуть відповідати його об'єктивним самоорганізаційним засадам» [3, 7].

До суб'єктивних чинників сприятливих для реалізації інтересу в культурі можна віднести потребу в культурних інноваціях. Культуру можна розцінювати як джерело креативності, творчого устрою індивіда. Тому важливим є відшукання її прихованих потенцій, можливостей для індивіда реалізовуватися в культурній площині за допомогою внутрішніх імпульсів, бачень, психосоматичних особливостей.

Інтерес як фактор самоорганізації культури відбивається у духовних особливостях сприйняття побудови життя суспільства та окремого індивіда. Так, філософське сприйняття світу можливе через осягнення культурного середовища, комфортного перебування у ньому.

Саме поняття «комфорту» в сучасному динамічному світі є цікавим для індивіда, його «культурну потребу», саме той «імпульс», який активізує інтерес до культури. У міжнародному праві існує поняття «загальні принципи права, визнані цивілізованими націями». Суперечки щодо дефініції «цивілізованості» тривають і досі, однак фахівцями визнано беззастережно, що під цим визначенням слід розуміти повагу до принципу верховенства права. Властивістю самоорганізації є її можливість у саморегулюванні, що є: «проявом справедливості: за допомогою його засобів відбувається врахування та збалансування інтересів конкретних суб'єктів у конкретних галузях, правовідносинах, запобіганням конфліктів та врегулювання тих, які вже виникли» [16, 73].

Отже, і принцип верховенства права становить надбання глобальної культури людства, який виражає потребу і окремого індивіда в забезпеченні сучасного розуміння «культурного цивілізаційного комфорту». У загальному розумінні таке поняття можна проінтерпретувати як певний рівень культурних досягнень, який визнаний на глобальному, регіональному, локальному та індивідуальному рівні в певний історичний проміжок часу та змінюється відповідно до потреб сприйняття творчих інновацій.

Слід зазначити, що культурний цивілізаційний комфорт, це найзручніші духові, творчі та інші умови, сукупність вигод, за яких індивід чи окремий соціум розвивається гармонійно, збалансовано. Сучасна людина має потребу в такому культурному цивілізаційному комфорт, виявом якого є, наприклад, спілкування, співпраця один з одним. Моріс Десмонд зазначає, що людському роду навряд чи би вдалося жити, як би люди не розвили в собі біологічно обумовлене прагнення до співпраці зі своїми співбратами [17, 25-35]. У нелінійному переході від природного самоорганізації до соціальної в ролі своєрідного аттрактора може бути представлена культура, «вихід» на яку супроводжується якісними змінами в організації життєдіяльності нового біологічного виду [18, 93].

Розглядаючи культуру як складну систему, яка здатна до самоорганізації, слід навести думку М. Туленкова про те, що «... самоорганізація є суперечливою у своїх проявах щодо індивідів та їх спільнот, оскільки іманентно включає в себе як організацію, так і дезорганізацію. Самоорганізація соціальної системи пов'язана із виведенням ентропії в оточуюче середовище, тобто з її розпорядку-

ванням» [19, 28]. Тобто поряд з певними консолідуючими властивостями інтересу як фактору самоорганізації культури, він же інтерес може призвести, то дисбалансу розбудови культурного простору.

Так, на противагу «культурному комфорту» приходять стрімкі, бурхливі зміни, які на сучасному етапі фактично уже стали невід'ємною частиною сучасної культури. Часом такі зміни суперечать суб'єктивним інтересам індивіда, примушують його пристосовуватися до нових видозмінених умов, що викликає дискомфорт, а також агресію.

Водночас, виникають на противагу таким «некомфортним» змінам нові інтереси, які покликанні усунути та збалансувати негативні екстремалії глобалізації та периферичних систем: збереження уже набутої культурної спадщини, захист від руйнівних наслідків застосування інновацій тощо. Виникає прірва між самопочуттями людини та реальною фактично культурною усталеною тимчасового моменту. Тому внутрішньою мотивацією для реалізації інтересу може бути збереження культурної самоідентифікації людини. Зазначене можна проілюструвати наступними прикладами розвитку сучасного українського суспільства. Зміни в науково-технічному прогресі (надлишок інформації, нові інформаційні технології, фактично побудова «агресивного» інформаційного суспільства тощо), зовнішній соціокультурний глобалізований вплив привели до фактично українського культурного «буму», інтересу до усього українського: костюмів, мови, символіки, традицій тощо. На фоні потреби у саморозумінні, самоідентифікації виник інтерес до самоорганізації культури, який реалізується в різних культурних заходах та відображається в об'єктах культури тощо.

Як слушно зазначає Ю. Лотман: «Зміна культурних систем в умовах соціальних катаклізмів відбувається стрімким підвищенням семіотичності суспільної поведінки не тільки шляхом впровадження нових його форм, а й посилення знаковості символічності щодо старих» [20, 485-486].

Відповідно, в культурі виникають певні програми, які націлені на стійку спадковість соціального життя, та програми, що зорієнтовані на її зміни [21, 274]. Дослідники проблем культури вважають, що в ХХ ст. відбувся розрив між культурним та соціальним циклом. Динаміка розвитку науково-технічного прогресу вплинула на культурні уподобання індивідів. На сьогодні проживаючи життя, індивід спостерігає зміну кількох культурних епох на відміну від людини, яка існувала до ХХ століття та набір культурних цінностей якої був однорідним. Зміна культурних епох приводить до зміни уподобань, потреб та інтересів.

Поряд із позитивними наслідками самоорганізації культури можна виділити негативні, які пов'язані, наприклад, із розповсюдженою «споживацькою» культурою, фактично «споживацьким тероризмом», що є наслідком задоволення неконтрольованих потреб людини. Умілі маркетингові акції рітейлерських компаній спонукають індивіда купувати усе більше і більше товарів, у тому числі йому непотрібних. Тому актуальною на сьогодні є проблематики становлення споживацької культури. Розуміючи наслідки своїх дій та те, що продавець використовує певні технології з метою продажу товару, споживач може самоорганізуватися та відмовитися від купівлі непотрібного йому товару. Отже, на противагу агресивній культурі споживання пропонується культура розумного, гармонійного, усвідомленого споживання як відповідь на запит щодо можливості обмежень інтересів та потреб індивіда з метою досягнення загального блага.

Наукова новизна полягає у тому, що уперше досліджено питання впливу інтересу на самоорганізацію та саморозвиток культури.

Висновок. Отже, сутність інтересу як фактору самоорганізації культури полягає і в суб'єктивному (внутрішньому) ставленні індивіда до цінності феномену культури і об'єктивному сприйнятті соціумом фактору творчого устрою сучасної цивілізації, що впливає (тисне) на суб'єктивне ставлення індивіда. Інтерес до культури виступає як реальний чинник її саморозвитку, як підґрунтя соціально активних дій, основу яких складають мотиви, потреби, відношення індивіда, соціальних груп до культурного середовища як чогось цінного та необхідного. Одним із важливих інтересів сучасної людини є культурний цивілізаційний комфорт, тобто система різнопланових вигод (духовних, матеріальних), за яких індивід чи окремих соціум розвивається гармонійно, збалансовано.

Література

1. Ashby W. R. Principles of the Self-Organizing Dynamic System. Journal of General Psychology. 1947. Vol. 37. P. 125–128.
2. Kauffman Stuart. The Origins of Order: Self Organization and Selection in Evolution. Oxford University Press. 1993.
3. Богуцький Ю. Українське суспільство першої половини ХХ століття в аспекті організації та самоорганізації культурно-мистецької діяльності. Культурологічна думка. 2012. № 5. С. 7-12.
4. Герчанівська П. Е. Аналіз культури в парадигмі теорії систем. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2017. № 1. С. 3-7.
5. Свідзинський А.В. Самоорганізація і культура / Анатолій Свідзинський. К.: Видавництво імені Олени Теліги, 1999. 288 с.
6. Fuchs Christian. Globalization and Self-Organization in the Knowledge-Based Society Communication. Capitalism & Critique. Vol 1 No 2 (2003). Accessed 21 December 2017. URL: <https://www.triple-c.at/index.php/tripleC/article/view/9>.
7. Зубавіна І.Б. Самоорганізація культури: постнекласичний проект екранного моделювання. Мистецтвознавчі записки. 2015. Вип. 27. С. 294-303.

8. Словник української мови: в 11 томах. 1976. Т. 7. 422 с.
9. Гольбах П. Система природы, или О законах мира физического и мира духовного. Избранные произведения в 2-х томах, М., 1963. Т. 1.
10. Щербина В.Л. Самоорганізаційні аспекти формування цілісної особистості: психологічний та культурологічний підходи. Самоорганізація й динаміка культури та їх особливості в Україні: Зб. наук. праць / відповід. ред. Ю. П. Богуцький, Г. П. Чміль. К.: Інститут культурології НАМ України, 2014. Вип. третій (Організаційні та самоорганізаційні аспекти культуротворення: досвід інтерпретації). С. 97-104.
11. Свідзинський А.В. Синергетична концепція культури. Луцьк, 2008.
12. Філософія: Навчальний посібник / І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко, І.В. Бойченко, В.П. Розумний та ін.; за ред. І.Ф.Надольного. К.: Вікар, 1997. 584 с.
13. Сиротенко С. Б. Сутність поняття "культура самоорганізації навчальної діяльності". Вісник Національного університету оборони України. 2012. Вип. 1. С. 62-67.
14. Андрущенко В. П., Михальченко М. І. Сучасна соціальна філософія. К.: Генеза, 1993. Т. 2. 317 с.
15. Roy Bonnitte. How Self-Organization Happens. Nov 21, 2017. Accessed 25 December 2017. URL:<https://www.infoq.com/articles/how-self-organization-happens>.
16. Гончаренко О. Питання верховенства права та саморегулювання господарської діяльності. Право і суспільство. 2017. № 4-1. С. 70-75.
17. Морис Десмонд. Людской зверинец [пер. с англ.]. М. : Эксмо, 2009. 352 с.
18. Донникова И. А. Проблема культурогенеза: возможности синергетического анализа. Гуманитарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2007. Вип. 29. С. 91-101.
19. Туленков М. Сутність і співвідношення понять „організація”, „самоорганізація” і „управління”. Політичний менеджмент. 2007. №1. С. 24-35.
20. Лотман Ю.М. Технический прогресс как культурологическая проблема. Семиосфера. СПб., 2000. С. 622–638.
21. Гоцалюк А.А. Наукова традиція та новація в гуманітарній практиці суспільства. Гуманитарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2015. Вип. 60. С. 269-277.

References

1. Ashby, W. R. (1947). Principles of the Self-Organizing Dynamic System. Journal of General Psychology. 37, 125–128 [in English].
2. Kauffman, Stuart (1933). The Origins of Order: Self Organization and Selection in Evolution. Oxford University Press [in English].
3. Bogutskiy, Yu. (2012). Ukrainian society of the first half of the twentieth century in the aspect of organization and self-organization of cultural and artistic activity. Kulturologichna dumka, 5, 7-12 [in Ukrainian].
4. Gerchanivska, P. E. (2017). Analysis of culture in the paradigm of system theory. Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnyh kadrov kultury i mystetstv, 1, 3-7 [in Ukrainian].
5. Svidzynskiy, A.V. (1999). Self-organization and culture. Kyiv: Vydavnytstvo imeni Oleny Teligy, 288 [in Ukrainian].
6. Fuchs, Christian (2003). Globalization and Self-Organization in the Knowledge-Based Society Communication. Capitalism & Critique. 1, 2. Retrieved from : <https://www.triple-c.at/index.php/tripleC/article/view/9> [in English].
7. Zubavina, I. B. (2015). Self-organization of culture: post-classical project of on-line modeling. Mystetstvoznavchi zapysky, 27, 294-303 [in Ukrainian].
8. Dictionary of the Ukrainian language (1976). In 11 volumes, 7 [in Ukrainian].
9. Golbah, P. (1963). System of Nature, or On the Laws of the World of the Physical and the Spiritual World. Selected works in 2 volumes. Moscow, 1 [in Russian].
10. Shcherbyna V.L. (2014). Self-organization aspects of the formation of a coherent personality: psychological and cultural approaches. Self-organization and dynamics of culture and their peculiarities in Ukraine: Zb. sciences works. Eds. Yu.P. Bogutsky, G.P. Chmil. Kyiv: Institute of Culturology of the National Academy of Sciences of Ukraine, 97-104 [in Ukrainian].
11. Svidzynsky, A.V. (2008). Synergetic concept of culture. Lutsk [in Ukrainian].
12. Philosophy: Textbook (1997). Eds. I.F. Nadolny, V.P. Andrushchenko, I.V. Boichenko, V.P. Rozumnyy, etc. Kyiv : Vikar [in Ukrainian].
13. Syrotenko, S. B. (2012). The essence of the notion "culture of self-organization of educational activity". Visnyk Natsionalnogo universytetu obrony Ukrainy, 1, 62-67 [in Ukrainian].
14. Andrushchenko, V.P., Mikhalchenko M.I. (1993). Modern social philosophy. Kyiv : Genesis, 2 [in Ukrainian].
15. Roy, Bonnitte (2017). How Self-Organization Happens. Retrieved from : <https://www.infoq.com/articles/how-self-organization-happens> [in English].
16. Goncharenko, O. (2017). The question of the rule of law and self-regulation of economic activity. Pravo i suspilstvo, 4-1, 70-75 [in Ukrainian].
17. Maurice, Desmond (2009). People's Menagerie [trans. from English.]. Moscow : Eksmo [in Russian].
18. Donnikova, I.A. (2007). The problem of cultural genesis: the possibility of synergetic analysis. Gumanitarniy visnyk Zaporizkoi inzhenernoi akademii, 29, 91-101 [in Russian].
19. Tulenkov, M. (2007). Essence and correlation of concepts "organization", "self-organization" and "management". Politychniy menedzhment, 1, 24-35 [in Ukrainian].
20. Lotman, Yu.M. (2000). Technical progress as a cultural problem. The Semiosphere. SPb., 622-638 [in Russian].
21. Gotsalyuk, A.A. (2015). Scientific tradition and innovation in the humanitarian practice of society. Gumanitarniy visnyk Zaporizkoi inzhenernoi akademii, 60, 269-277 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.05.2018 р.